
• PERSONÁLIE •

MIROSLAV MUSIL

Štefan Osuský – priekopník Spoločnosti národov a zjednotenej Európy

V Múzeu Paláca národov v Ženeve je len zopár portrétov významných osobností, ktoré sa zapísali do dejín Spoločnosti národov, predchodkyne Organizácie spojených národov. Patrí medzi nich iniciátor Spoločnosti národov prezident Woodrow Wilson, jeden z otcov zjednotenej Európy Aristide Briand – a spolu s nimi aj Štefan Osuský, jeden z duchovných pilierov Spoločnosti národov.

V hnutí za Česko-Slovensko

Štefan Osuský pochádzal z Brezovej pod Bradlom zo slovenských evanjelických a intelektuálnych kruhov. V tých istých končinách majú svoje korene aj Milan Rastislav Štefánik, Ján Pápanek, spolutvorca Charty Organizácie spojených národov, alebo asistent generálneho tajomníka OSN Daga Hammarskjölda, Dr. Vladimír Fábry. Slovenský rebelant Osuský bol ako stredoškólák na príkaz samotného ministra školstva Alberta Apponyiho vylúčený zo všetkých škôl Uhorska. Emigroval do Spojených štátov amerických. V Chicagu študoval spoločenské a prírodné vedy a právo, začal vydávať *Slovenské noviny* a neskôr sa stal podpredsedom najväčšej organizácie slovenských krajanov v USA, *Slovenskej ligy v Amerike*. Medzičasom prepukla prvá svetová vojna. V roku 1916 ho Slovenská liga vyslala do Európy, aby sa zapojil do úsilia o rozbitie Rakúsko-Uhorska, čím sa mala vytvoriť nová šanca aj pre Slovensko. Osuský absolvoval riskantnú plavbu na nákladnej lodi s vojenským materiálom v období, keď zúrila ponorková vojna.

Najprv sa zastavil v Londýne, kde sa stretol s Masarykom. Ten ho poslal do Paríža, kde sídlila *Česká národná rada* ako strešný orgán hnutia za vznik Československa. Osuský sa tam zoznámil s Benešom a už prvé stretnutie týchto dvoch priekopníkov nového štátu bolo predzvesťou ich budúcich búrlivejších výmen názorov. Osuský sa vtedy kriticky ohradil proti názvu *Česká národná rada* a nástojil, aby sa zmenila na *Česko-Slovenskú*. Po prvý raz teda vstúpila na scénu povestná „pomlčka“ (presnejšie spojovník), o ktorej sa viedli toľké diskusie aj omnoho neskôr. Osuský vyhovárajúcemu sa Benešovi pohrozil, že ak sa nevyhovie tejto požiadavke, vráti sa do USA a oznámi nezáujem Českej národnej rady o spoluprácu so Slováckmi. Nato Beneš zariadil potrebnú zmenu názvu¹. Osuský si v Paríži osvojil francúzštinu a v júli 1917 sa presunul do Švajčiarska.

¹ OSUSKÝ, Š.: How Czecho-Slovakia was born. In: Kol.: Slovakia in the 19th and 20th centuries. Toronto 1971, s. 87.

Spravodajcom v Ženeve

Do Ženevy prišiel s poverením Česko-Slovenskej rady, aby tam zriadil a viedol tlačovú kanceláriu vtedy ešte neexistujúceho štátu. Zo Švajčiarska sa propaganda proti Rakúsko-Uhorsku dala viesť účinnejšie. Uhorské a rakúske noviny, ako aj správy tam prichádzali včasnejšie a pravidelnejšie než do Paríža. Keďže Osuský hovoril po maďarsky aj po nemecky, jednou z jeho priorít bolo demaskovať uhorskú a rakúsku tlačovú propagandu, ktorá zastierala skutočnú problematickú situáciu cisárstva, mimochodom taktiež s onou „pomlčkou“ v názve. Odhaľoval tiež, ako miestni maďarskí korešpondenti a prekladatelia prekrúcali správy o Uhorsku a kamufovali skutočnú situáciu menšín v krajine.²

Tlačové agentúry Osuského spravodajstvo oceňovali a čoskoro sa dostalo aj do pozornosti veľvyslanectva USA v Berne, ktoré s ním nadviazalo kontakty a preberalo od neho informácie. Švajčiarske úrady sledovali jeho aktivity a nečakane sa rozhodli vyhostiť ho. Vtedy sa potvrdilo, aký bol Osuský so svojim spravodajstvom pre veľvyslanectvo USA dôležitý. Sám veľvyslanec Stowal osobne intervenoval v jeho prospech. Využil na to situáciu, že švajčiarska vláda s ním v tom čase rokovala o dovoze múky z USA. Veľvyslanec na záver týchto rokovaní vyhlásil: „Mimochodom, dozvedel som sa, že uvažujete o deportácii Osuského. Ak chcete múku, nechajte ho na pokoji.“ A tak aj urobili.³

Prostredníctvom amerického veľvyslanca sa Osuský zoznámil s dôverným poradcom prezidenta Wilsona, profesorom Georgeom Herronom. Herron si Osuského obľúbil a veľmi sa zblížili. Osuský začal samostatne koncipovať správy pre americké veľvyslanectvo a prof. Herrona. Niektoré sa zasielali priamo prezidentovi Wilsonovi.^{4, 5} Záujem o ne prejavil aj britský premiér Balfour.⁶ O úzkej spolupráci medzi Herronom a Osuským písal aj Seaton-Watson.⁷ Tak sa stalo, že Štefan Osuský získal možnosť prostredníctvom Herrona ovplyvňovať Wilsonovu koncepciu povojnového usporiadania strednej Európy. Bola to tiež jedinečná šanca, aby sa americký prezident oboznámil so špecifickou problematikou Slovákov a Čechov. Wilson, ktorý sám pochádzal z univerzitných kruhov, si veľmi cenil stanoviská svojich odborných poradcov, osobitne pokiaľ išlo o vývoj situácie v Európe. Rozhodujúci informačný zdroj o politických pomeroch a vývoji v Rakúsko-Uhorsku pre neho predstavoval práve prof. Heron, ktorý z jeho poverenia viedol v rokoch 1917 a 1918 aj rokovania s početnými rakúskymi a nemeckými emisármi. Patril k nim o. i. prof. Heinrich Lammasch, ktorý prišiel tajne rokovať o návrhu rakúsko-uhorského cisára Karola. Mal za úlohu oznámiť, že ak sa uzavrie mier s Rakúsko-Uhorskom, cisár zaručí národom svojej ríše autonómny rozvoj. Osuský však Herrona upozornil, že podobné prísluby rakúsky, resp. rakúsko-uhorský panovník národom ríše dal už v roku 1848 aj neskôr, keď sa cisárstvo ocitalo v krízových situáciách, no sľuby nikdy nedodrжал.

Osuský následne Herrona informoval o uznesení *Kongresu utlačovaných národov Rakúsko-Uhorska* v Ríme v apríli 1918, na ktorom sa zúčastnil spolu so M. R. Štefánikom. Správa o kon-

² KRÁLÍK, J., MUSIL, M.: Chevalier errant des Nations. International Geneva Yearbook, 1994, s. 87.

³ OSUSKÝ, Š.: ibid., s. 90

⁴ MASARYK, T. G.: Světová revoluce. Orbis a ČIN, Praha 1925, s. 376 – 377

⁵ MASARYK, T. G.: The Making of the State. New York 1927, s. 305.

⁶ OSUSKÝ, Š., ibid., s. 90.

⁷ Ibid., s. 90.

grese, ktorú Herron zaslal prezidentovi Wilsonovi, významne ovplyvnila zmenu postoja USA. Zatiaľ čo v januári 1918 sa Wilson v jeho povestnom štrnásťbodovom programe vyjadril (v bode 10) iba o autonómii pre neuhorské národy v Uhorsku, po rímskom kongrese už v júni 1918 zasla- lo Ministerstvo zahraničných vecí USA nótu, v ktorej vyjadrilo sympatie a podporu „*národným aspiráciám Čecho-Slovákov*“.^{8, 9} V tom zmysle vyznelo aj odmietavé stanovisko, ktoré Herron zaslal Wilsonovi k návrhu rakúsko-uhorského cisára¹⁰. V liste zo 17. septembra 1918 ho upozornil, že Rakúsko-Uhorsko nemôže zotrvať v diplomatických stykoch s USA, pretože ak USA uznajú existenciu Rakúsko-Uhorska, bude to prvý krok, aby sa jeho vojenská porážka zmenila na víťazný mier.¹¹

Osuský vtedy ešte netušil, že Ženeva sa po vojne stane sídlom Spoločnosti národov, v ktorej on osobne zohrá takú významnú úlohu. Málokto predpokladal, že obyčajné provinčné mesto sa presadí v súboji o sídlo prestížnej medzinárodnej inštitúcie. Prezident Wilson Ženevu údajne uprednostňoval pod vplyvom svojich hugenotských predkov.

Prvá diplomatická misia – Londýn

Osuský bol jedným z prvých diplomatov, ktorých česko-slovenská vláda vyslala v hodnosti titulára, a to na také strategické miesto, ako bol Londýn. Eduard Beneš oslovil štátneho tajomníka Veľkej Británie J. A. Balfoura so žiadosťou o agrément pre Osuského listom 15. októbra 1918. Balfour reagoval priaznivo prostredníctvom listu britského veľvyslanectva v Paríži 26. októbra 1918.^{12, 13} Osuský pricestoval do Londýna v novembri 1918 a pôsobil tam najprv ako chargé d'affaires, potom ako mimoriadny vyslanec a splnomocnený minister. V Londýne sa zoznámil aj so svojou celoživotnou partnerkou Pavlínou. Na vyslanectve usporiadal vystúpenie hercov Národného divadla z Prahy, na ktorom mala byť hviezdou Ema Destinová. Tá však odmietla na poslednú chvíľu účinkovať, a tak diplomat Osuský presvedčil debutantku Pavlínu Vachkovú, aby túto úlohu prevzala ona. Pavlína úlohu zvládla bravúrne a veľvyslanec ju onedlho na to požiadal o ruku.

Paríž a zápas o Trianon

Ostrieľaný právnik Osuský sa však stal pre záujmy svojej krajiny naliehavejšie potrebný na povojnovej Parížskej mierovej konferencii. Bol menovaný za generálneho tajomníka československej delegácie a po odchode Beneša a Kramára z Paríža sa stal dokonca vedúcim delegácie.

⁸ Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický ústav, Praha, f. ČSNR III, Paříž, uznání USA, šk. 44.

⁹ MUSIL, M.: Diplomát a stratég Milan Rastislav Štefánik. Studia Politica Slovaca, 2010, 2, s. 133.

¹⁰ OSUSKÝ, Š.: George D. Herron. Důvěrník Wilsonov počas vojny. Průdy, Brno 1925, s. 55 – 56.

¹¹ MICHÁLEK, S.: Diplomát Štefan Osuský. Bratislava : VEDA, 1999, s. 40.

¹² List E. Beneša štátnemu tajomníkovi Veľkej Británie J. A. Balfourovi so žiadosťou o agrément pre Š. Osuského z 15. 10. 1918. Vojenský historický archiv, Praha, ČSNR – Paříž, uznání Anglií, šk. 44.

¹³ List britského veľvyslanectva v Paríži E. Benešovi z 26. 10. 1918. Vojenský historický archiv, Praha, ČSNR – Paříž, uznání Anglií, šk. 44

Vyjednával a podpisoval mierové zmluvy s Bulharskom a Tureckom, no najviac mu dali zabrat rokovania v súvislosti s Trianonskou mierovou zmluvou.

Na jeho pleciach ležalo hlavné bremeno mimoriadne náročných rokovaní s Maďarskom. Vyžadovalo si to od neho mimoriadne diplomatické umenie. Maďarsko využívalo každý možný, hoci aj pseudoargument, len aby si uchovalo čo najviac z pôvodného Uhorska. Podobne ako neskôr pri Viedenskej arbitráži odvolávali sa napríklad na výsledky sčítania ľudu z roku 1910, ktoré uvádzalo úplne skreslené čísla o počte Maďarov v Uhorsku. Je to pochopiteľné, pretože sčítanie sa konalo v období vypätej maďarizácie, keď prihlásenie sa k maďarskej národnosti bolo otázkou existencie a prežitia. Osuský opísal¹⁴, ako bolo napríklad nevyhnutné negociačne vybojovať pre ČSR ústie rieky Váh. Pri rokovaní argumentoval tým, že Váh je dôležitou tepnou, ktorá sa po celej dĺžke nachádza na Slovensku. Bolo by teda absurdné, aby jej ústie do Dunaja pripadlo Maďarsku. Táto argumentácia bola akceptovaná. Osobitne úporne maďarská strana zápasila o Žitný ostrov. Osuský v tomto prípade presvedčil argumentom o nevyhnutnosti zabezpečenia súvislej prepravy po rieke Dunaj pre republiku.

Ako informoval Osuský ministra Šrobára, gróf Apponyi vystúpil na mierovej konferencii so srdcervúcim prejavom, v ktorom apeloval na to, že bez priemyslu a prírodných zásob Slovenska sa Maďarsko hospodársky zrúti.¹⁵ Ani to však neovplyvnilo závery Spojencov. Je dôležité pripomenúť, že maximalistické územné požiadavky česko-slovenskej delegácie sa u predstaviteľov spojeneckých veľmocí prijímali ústretovo predovšetkým vďaka tomu, že Štefánik dokázal počas vojny obdivuhodne vybudovať česko-slovenskú armádu. To umožnilo, aby sa nový štát zaradil bok po boku bojujúcich víťazných mocností a na mierovej konferencii sa ocitol na výhodnej strane rokovacieho stola.¹⁶

Signatárom Trianonskej mierovej zmluvy za Česko-Slovensko bol Osuský spolu s Benešom. Je nepochybne Osuského zásluha, že v texte zmluvy, ale napríklad aj na zasadacom poriadku delegácií sa sústavne uvádza Česko-Slovensko s spojovníkom. Po podpise Trianonskej zmluvy Osuský so zadost'učinením povedal: „Keď som o tri štvrté na päť dňa 4. júna 1920 pod zmluvu nesúcu meno Trianon moje meno podpísal, vedel som, že podpisujem vyúčtovanie slovenského národa s bývalým Uhorskom, vyúčtovanie účtov podpísaných od vrchu až dolu krvou, utrpením a biedou môjho národa. A také vyúčtovanie je večné.“¹⁷

Osuský zastupoval ČSR v Paríži aj v *Reparačnej komisii*, pričom počas dvanástich rokov zastupoval v nej nielen ČSR, ale aj Poľsko, Grécko, Juhosláviu a Rumunsko. Reparačná komisia rozhodovala najmä o tom, ako sa odškodnia víťazi za škody spôsobené vojnou. Osuský na zasadaniach argumentoval nótami vlád spojencov z obdobia pred vznikom ČSR, ktorými sa Česko-Slovenská národná rada uznávala za predstaviteľku budúcej vlády a štátu ako bojový spojenc s vlastnou armádou.¹⁸ Ďalej poukazoval na to, že ČSR existovala od 28. októbra 1918 a odvtedy bola vo vojnovom stave s Nemeckom. Dosiahol teda to, že ČSR prestala byť považovaná za štát, ktorý vznikol až na základe mierových zmlúv, a vďaka tomu si mohla uplatniť nároky na

¹⁴ OSUSKÝ, Š.: Il y a dix ans. Le Monde Nouveau, X, č. 8, 15. 10. 1928, s. 539.

¹⁵ Archív literatúry a umenia. Pamätník národnej kultúry Matice slovenskej, Martin. Osuský, Š. – Šrobár, V. 173 E5. Originál, rukopis + kópia.

¹⁶ MUSIL, M.: Diplomát Milan Rastislav Štefánik. Ročenka zahraničnej politiky, Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, Bratislava 2011 (v tlači).

¹⁷ MUSIL, M.: Le chevalier errant des Nations. Europa Vincet, 1994, č. 3, s. 46.

¹⁸ MUSIL, M.: Diplomát a stratég Milan Rastislav Štefánik. Studia Politica Slovaca, 2010, 2, s. 132 – 139.

reparácie.¹⁹ Československej republike sa priznalo právo na reparácie morálne a politicky, no nie finančne. Za úspešné pôsobenie v Reparačnej komisii bola Osuskému udelená v ČSR prestížna Karlíkova cena.

Spoločnosť národov

V čase, keď sa finalizovala Trianonská mierová zmluva, bol Osuský menovaný za česko-slovenského vyslanca vo Francúzsku. Poverovacie listiny predložil v Paríži 6. januára 1920. Po pri tom však dokázal plniť aj ďalšiu, nemenej významnú misiu. Stal sa československým delegátom pri Spoločnosti národov v Ženeve, a to na obdobie rokov 1920 – 1937. Spresnime, že v tom čase sa spomínaná pomlčka či spojovník v názve Česko-Slovenska z oficiálnych dokumentov vytratila, pretože Beneš a jemu blízke kruhy sa na ňu od samého začiatku pozerali s nevôľou.

Osuský sa stal československým zástupcom v *Delimitačnej komisii*, ktorá mala stanoviť nové európske hranice. Na tomto poste vystupoval ako talentovaný negociátor, ktorý vždy vedel, kedy treba povoliť a kedy pritlačiť. Obratne dokázal poukazovať na protirečenia v argumentácii oponenta. Keď prijímali Maďarskú republiku do Spoločnosti národov, maďarskú delegáciu viedol gróf Apponyi, s ktorým mal Osuský neblahé skúsenosti, a tak Maďari očakávali s obavami jeho vystúpenie. Platilo totiž pravidlo konsenzu, na základe ktorého aj jeden hlas mohol prijatie nového člena zablokovať. Osuský však prijatie Maďarska do Spoločnosti národov veľkoryso odporučil.²⁰

Osuský sa angažoval na pôde Spoločnosti národov aj v územnom spore o Grand Chaco, ktorý prepukol v roku 1932 medzi Bolíviou a Paraguajom. Spoločnosť národov vtedy po prvý raz vo svojej histórii označila konkrétnu krajinu – agresora a do uvedenej krajiny vyhlásila embargo na dovoz zbraní.²¹ Agresor, Paraguaj, sa však po čase stal napadnutou krajinou, keďže Bolívia prešla do protiútok. Spoločnosť národov na tento spor zriadila zmierovací výbor so špeciálnym podvýborom na zmierovacie konanie, pričom predsedom oboch orgánov bol Osuský. Spor sa vyriešil až v roku 1935, keď sa Gran Chaco rozdelilo medzi obe krajiny.²²

Československá delegácia vedená Osuským predložila v Spoločnosti národov viacero iniciatívnych návrhov vrátane toho, aby sa článok 21 Paktu Spoločnosti národov doplnil ustanovením, že všetky aliancie alebo regionálne dohody sa uzatvárajú pod záštitou Spoločnosti národov a sú ňou kontrolované tak, aby sa zaručila možnosť prístupu všetkých členských štátov k týmto dohodám. Návrh však nebol prijatý.²³

Rekordom diplomatického účinkovania Osuského v tejto predchodkyni Organizácie spojených národov bolo jeho šestnásťročné pôsobenie v *Kontrolnej komisii* (1921 – 1937), z toho štrnásť rokov ako jej predseda. Pôsobil tiež v *Príspevkovej komisii* a *Rozpočtovej a finančnej komisii*, za čo mu prischol titul „minister financií“ Spoločnosti národov.²⁴ Prvý generálny

¹⁹ MICHÁLEK, S., *ibid.*, s. 65 – 67.

²⁰ OSUSKÝ, Š.: Il y a dix ans. *Le Monde Nouveau*, X, č. 8, 15. 10. 1928, s. 539.

²¹ OSUSKÝ, Š.: La réforme de la Société des Nations. *Hachette, L'Esprit International*, 1936, 10, č. 39, s. 10 – 11.

²² MICHÁLEK, S., *ibid.*, s. 78 – 79.

²³ KRÁLIK, J., MUSIL, M., *ibid.*, s. 90.

²⁴ *Ibid.*, s. 90.

sekretár spoločnosti, Sir Eric Drummond, si Osuského veľmi vážil a prechovával voči nemu priateľský vzťah.

V tomto období narastal počet štátov, ktoré neuhrádzali členské v Spoločnosti národov. Len samotné náklady na stavbu jej sídla, Paláca národov, predstavovali 30 miliónov zlatých frankov. Navyše sa päť architektov poverených týmto projektom nedokázalo dohodnúť.²⁵ Osuský sa v otázke Paláca národov dostal do rozporu s Benešom, ktorý usiloval preniesť sídlo spoločnosti národov do Paríža. V januári 1932 bola Rada spoločnosti nútená zastaviť práce na výstavbe paláca, čo vyvolalo ostrú polemiku. Podľa historika Spoločnosti národov, prof. Teodora Dimitrova, sa vďaka „slovenskej zaľatosti“ podarilo Osuskému presvedčiť Radu Spoločnosti národov a projekt paláca zachrániť.²⁶

V čase, keď vrcholila kríza spoločnosti, Osuský v štúdiu *Reforma Spoločnosti národov* predložil návrhy na jej záchranu a rehabilitáciu. „*Je absurdné viniť nástroj, keď zlyhali jeho užívateľia.... Nie je ťažké, aby národy pochopili, že je hospodárnejšie uhradiť poisťné, než náklady za katastrofu...*“^{27, 28} Je málo známe, že medzi Osuského zásluhy na pôde Spoločnosti patrí aj zriadenie *Československého salóna* v Paláci národov. Po rozdelení Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky sa aj pričinením autora tohto príspevku uskutočnila renovácia salóna z prostriedkov oboch republík a v súčasnosti nesie meno *Salón Slovenskej republiky a Českej republiky* (takéto je poradie krajín vo francúzskom názve, v anglickom je opačné). Salón, ktorý má centrálnu polohu v Paláci, sa stal vyhľadávaným miestom na neoficiálne rokovania „za zatvorenými dverami“.²⁹

Osuského úspechy na pôde Spoločnosti národov stále viac a viac iritovali Beneša, vtedajšieho ministra zahraničných vecí ČSR, ktorý neznášal, ak ho niekto „zatičil“. V liste zo 4. apríla 1925, ktorý zaslal riaditeľ odboru politických záležitostí francúzskeho ministerstva zahraničných vecí Ligné Laroche francúzskemu vyslancovi v Prahe Fernandovi Cougetovi, sa píše o tom, ako sa Beneš usiloval kompromitovať Osuského na zasadaní Reparačnej komisie. Laroche uviedol, že Beneš v diskusii, na ktorej nebol Osuský prítomný, ustúpil v otázke vymedzenia agresora, o čom však Osuského neinformoval. Tak sa stalo, že Osuský na ďalšom zasadaní komisie naďalej v tej otázke oponoval, čím sa dostal do rozporuplnej situácie. V závere listu Laroche vyjadril mimoriadny obdiv Osuskému, ako aj presvedčenie, že by bol len ťažko nahraditeľný. Možno predpokladať, že aj vďaka podpore zo zahraničia sa Osuskému podarilo obhájiť svoje postavenie v Ženeve aj v Paríži.³⁰

Malá dohoda a paneurópske hnutie

Od začiatkov svojho pôsobenia na Parížskej mierovej konferencii a v Spoločnosti národov Osuský privádza do praktickej realizácie ideu, ktorú sformuloval už Štefánik, o vytvorení aliancie medzi Československom, Kráľovstvom Srbov, Chorvátov a Slovincov (neskôr Juhosláviou)

²⁵ OSUSKÝ, Š.: La réforme de la Société des Nations. Hachette, L'Esprit International, 1936, 10, č. 39, s. 10

²⁶ KRÁLIK, J., MUSIL, M., ibid, s. 89

²⁷ OSUSKÝ, Š., ibid, s. 19.

²⁸ OSUSKÝ, Š.: L'Europe Centrale et l'avenir du système collectif. Firmin-Didot, Paríž 1936, s.7.

²⁹ MUSIL, M.: Le chevalier errant des Nations. Europa Vincet, 1994, č. 3, s. 47.

³⁰ MUSIL, M.: Osuský sa nedal odstaviť. Národná obroda, 5. 10. 1995, s. 11.

a Rumunskom.^{31, 32} Nahrala tomu aj skutočnosť, že Osuský zastupoval záujmy týchto krajín v Reparačnej komisii. Aj tu sa pridržal starej zásady benátskej diplomacie: „Udržujte dobré vzťahy so susedom, ale ešte lepšie so susedom vášho suseda.“³³ Neúnavne presviedčal juhoslovanskú a rumunskú delegáciu, že bude výhodnejšie, keď svoje požiadavky a argumenty, najmä voči Uhorsku, budú predkladať spoločne ako skupina, nie iba ako jednotlivé štáty. Sprvu sa stretával s váhavou odpoveďou. Jedným z dôvodov bolo aj to, že Rumunsko malo voči Československu územné požiadavky – žiadalo štyri obce na ľavom brehu Tisy a východnú časť Podkarpatskej Rusi.³⁴ Dňa 2. februára 1920 mierová konferencia oznámila do Budapešti uznesenie o výslovnom vypovedaní Habsburgovcov (bola to reakcia na ich snahy o nástup na uhorský trón). Osuský situáciu využil na to, aby získal 6. februára 1920 podpis uvedených troch delegácií na vyhlásenie podporujúce toto vypovedanie.³⁵ Bol to vôbec prvý spoločne podpísaný dokument Československa, Rumunska a Južoslávie. Následne sa Osuskému podarilo priviesť tieto delegácie k zaujatiu spoločného stanoviska k obsiahlej argumentácii, ktorú na mierovú konferenciu priviezla delegácia z Budapešti. Dňa 25. februára 1920 Osuský spoločné stanovisko predložil sekretariátu mierovej konferencie, čo vyvolalo priam senzáciu. Maďarské noviny *Pesti-Hirlap* 26. marca 1920 toto nové spoločenstvo označili znevažujúco ako „Malú dohodu“.³⁶ Ani netušili, že ich zásluhou sa toto označenie pre dohodu troch stredoeurópskych štátov ujme natrvalo. Napríklad aj pri podpise Trianonskej mierovej zmluvy médiá označovali ich reprezentantov ako predstaviteľov „Malej dohody“.

Malá dohoda sa potom formalizovala podpisom troch bilaterálnych dohôvov: medzi ČSR a Južosláviou (14. 8. 1920, medzi ČSR a Rumunskom (23. 4. 1921) a medzi Južosláviou a Rumunskom (7. 6. 1921). Jej prvotným prínosom bol záväzok, že v prípade napadnutia ktorejkoľvek z týchto krajín vonkajším agresorom (vtedy sa myslelo predovšetkým Maďarsko) jej ostatné členské krajiny Malej dohody prídu na pomoc. Bol to teda istý prototyp budúcej Organizácie severoatlantického paktu. Tieto dohovory potom – v súlade s článkom 18 Spoločnosti národov – zaregistrovali na jej sekretariáte 30. augusta 1921.³⁷ Vznik Malej dohody mimoriadne uvítalo najmä Francúzsko. Videlo v nej – presne v duchu, ako to predvídal Štefánik – protiváhu voči iným prípadným mocenským trendom v strednej Európe. Sám Osuský úspešnú finalizáciu dohody komentoval takto: „*Malá dohoda je výzvou všetkým národom dunajskej panvy, aby sa spojili v spoločnom úsilí k cieľu vybudovať budúcnosť spravodlivejšiu, slušnejšiu a ľudskejšiu, než bola tá minulosť, ktorá dožila*“.³⁸

Dňa 16. februára 1933 členské krajiny *Malej dohody* spoločne prijali jej *Organizačný pakt*.³⁹ Uvádza sa v ňom, že zámerom je zjednotiť politiku a ustanoviť orgán na riadenie tejto spoločnej politiky, čím skupina štátov Malej dohody vytvorí vyššiu medzinárodnú jednotku. Na tento účel ustanovila spoločný stály *Sekretariát*. Stanovila ďalej, že na dôležitých medzinárodných

³¹ MUSIL, M.: Diplomata a stratég Milan Rastislav Štefánik. *Studia Politica Slovaca*, 2010, 2, s. 138.

³² KOL.: Štefan Osuský – En commémoration du 20e anniversaire de son arrivée à Paris et de son activité politique et diplomatique. *Paríž 1937*, s. 22.

³³ OSUSKÝ, Š.: Spoločnosť národov alebo aliancie? *Slobodná spoločnosť politických vied*, Paríž, 12. 5. 1937, s. 14.

³⁴ OSUSKÝ, Š.: *Malá dohoda*. Praha 1933, s. 16.

³⁵ *Ibid.*, s. 20.

³⁶ *Ibid.*, s. 22 – 25.

³⁷ *Ibid.*, s. 26 – 27.

³⁸ *Ibid.*, s. 28.

³⁹ *Archív Ministerstva zahraničných vecí ČR, fond II, sekce MZV, 1918 – 1939.*

konferenciách ju bude zastupovať spoločná delegácia. Pakt zriadil *Stálu radu* pre koordináciu zahraničnej politiky, zloženú z ministrov zahraničných vecí uvedených krajín alebo osobitne menovaných delegátov, s cieľom riadenia spoločnej politiky. Pre akúkoľvek politickú dohodu alebo hospodársku dohodu s politickými konzekvenciami jednej z krajín Malej dohody voči iným krajinám bol nevyhnutný jednomyselný súhlas Stálej rady. Osuský bol jedným z uvedených menovaných delegátov Stálej rady. Jej poradným orgánom bola *Hospodárska rada*, zložená z expertov. Mala pomáhať zlad'ovať hospodárske záujmy štátov Malej dohody vo vnútri alebo vo vzťahu k ďalším krajinám.⁴⁰ Malá dohoda mala byť teda istým predstupňom Európskeho spoločenstva v regióne strednej a juhovýchodnej Európy. Automobilka Škoda dokonca vyrobila nový model vozidla s názvom *Malá dohoda Popular*, ktorý v rámci pretekov obehlo všetky členské krajiny. Žiaľ, udalosti, ktoré predchádzali vypuknutie druhej svetovej vojny, ukázali úplnú nefunkčnosť tejto trojdohody.

Popri angažovaní sa na celosvetovom fóre Spoločnosti národov bol Osuský aj priekopníkom paneurópskeho hnutia. V roku 1923, krátko po vyjdení diela *Paneurópa*, sa zoznámil s jeho autorom Richardom Coudenhove-Kalergim. Podobne ako Milan Hodža, aj Osuský pristupoval k tomuto dielu s istými výhradami. Podľa neho sa mali najprv utvoriť zoskupenia stredoeurópskych štátov, a len potom bude možné prikročiť k celoeurópskej federácii.⁴¹ Práve v tomto zmysle sa Osuský angažoval aj pri vzniku a ďalšom rozvoji Malej dohody. Jeho úvahy o federalizácii v strednej Európe mali blízko k úvahám Milana Hodžu, ktoré prezentoval v diele *Federation in Central Europe*, vydanom v exile v New Yorku v roku 1943.⁴² Osuský v kontexte stredoeurópskej federácie navrhoval opierať sa o úniu Československa s Poľskom. V tomto zmysle exiloví predstavitelia podpísali v Londýne československo-poľskú deklaráciu 11. novembra 1940 a ďalšiu 23. januára 1942. Z dôvodov Benešovho prosovietskeho postoja sa však táto idea federácie nerealizovala.⁴³

Svoje presvedčenie o potrebe celoeurópskej federácie vyjadril slovami: „*Pokiaľ národy nepochopia, že ich záujem presahuje rámec ich národných hraníc..., dokiaľ sa národy nepodujmú zorganizovať medzi sebou v Európe..., žiadna nová inštitúcia nedokáže odstrániť zlo, ktorým trpí tento starý kontinent... Ak je Slovensko mojou užšou vlasťou, Česko-Slovensko je mojou vlasťou, Európa je mojou veľkou vlasťou, ako je veľkou vlasťou tých, na ktorých sa obraciam*“.⁴⁴ Osobitne sa zaoberal spoluprácou v strednej Európe: „*Prekážkou spolupráce národov strednej Európy nebol nacionalizmus, skôr jeho kvalitatívne charakteristiky. A to predovšetkým neznalosť ustanovujúcich prvkov národa. Niektorí nemeckí filozofi a spisovatelia si zvykli hovoriť o národe v materialistických pojmoch, ktoré stotožňujú s rasou a krvou. Západoeurópska koncepcia národa bola naopak kultúrna a duchovná.*“⁴⁵

⁴⁰ OSUSKÝ, Š., *ibid.*, s. 41 – 42.

⁴¹ POLÁČKOVÁ, Z.: Slovak z európskej vlasti. *Historická revue*, VI, č. 9, s. 16 – 18.

⁴² HODŽA, M.: Federácia v strednej Európe a iné štúdie. Kalligram, Bratislava 1999.

⁴³ MICHÁLEK, S., *ibid.*, s. 137 – 138.

⁴⁴ OSUSKÝ, Š.: Spoločnosť národov alebo aliancie? Slobodná spoločnosť politických vied, Paríž, 12. 5. 1937.

⁴⁵ OSUSKÝ, Š.: Le bassin du Danube et la paix en Europe. Angouleme, 27. 2. 1938, s. 8.

V Spoločnosti národov bol Osuský menovaný za zástupcu ČSR v *Pracovnej komisii pre európsku jednotu*.⁴⁶ Predvídavo upozorňoval na krízu, ktorá očakáva rozvinuté krajiny Európy závislé od dovozu surovín. Vystríhal, že vojna nie východiskom z tejto krízy. Riešenie je naopak v nových formách vzájomnej spolupráce.⁴⁷ Reagoval aj na západných skeptikov voči Malej dohode a voči ideí zjednotenia v strednej Európe, ktorí poukazovali na to, že slovanské krajiny v regióne sa často nedokážu zosúladiť ani medzi sebou, dokonca ani vo vnútri danej krajiny. Osuský pripomínal, že Francúzsku, Taliansku či Nemecku trvalo stáročia, kým dospeli k zjednoteniu svojej krajiny, nehovoriac o urovnaní vzťahov so susednými krajinami. Preto treba veriť aj v pozitívny vývoj v strednej Európe.⁴⁸ Vyslovil aj tento stále aktuálny názor: „Agitácia s otázkou menšín a revíziou zmlúv je často sprievodným zjavom politických manévrov, ktorých cieľom je dosiahnuť výhodne pozície v pretekoch o nadvládu v strednej Európe.“⁴⁹

Dvadsaťročná diplomatická misia v Paríži

V Paríži sa Osuský etabloval na celých dvadsať rokov (1920 – 1940). Jeho dôvtip, rozhľad a osobné čaro si získali francúzskeho premiéra Aristida Brianda, ktorý bol striedavo aj ministrom zahraničných vecí. Opätovne nadviazal aj priateľské kontakty so „sivou eminenciou“ zahraničných vecí Philipom Berthelotom, ktorý ho podporoval v procese zakladania Česko-Slovenska.⁵⁰ Osuský si vyslúžili v tamjších politických a diplomatických kruhoch označenie „sympatický minister“. V tom čase menšie krajiny ako ČSR zriedkakedy vysielali veľvyslancov. Osuského diplomatická hodnosť bola „vyslanec – minister“. Priateľské púta ho spájali nielen s politikmi, ale napríklad aj s kardinálom Verdierom alebo slávnym literátom Paulom Valérym, členom elitnej Francúzskej akadémie.

Paul Valéry sa na oslave dvadsiateho výročia Osuského príchodu do Paríža vyjadril takto: „*Pre celkom novú krajinu boli potrební ľudia schopní improvizovať tam, kde sa nemohli oprieť o žiadnu tradíciu. Museli byť zároveň mladí aj zrelí, spájať obozretnosť s voľnosťou ducha aj s bezprostredným poznaním hospodárskych mechanizmov, ktoré vždy nemajú diplomati v úzkom zmysle slova.... Bol potrebný právnik, ekonóm, aj skutočný priateľ umení. Skrátka, bol potrebný Osuský.*“ Lucien Hubert, viceprezident senátu, sa pripojil: „*Ako by som, ako starý parlamentár, mohol byť necitlivý voči výrečnosti Štefana Osuského, takej osobitej a podmanivej, voči jeho mocnému a dobre sfarbenému hlasu, voči jasnému a čistému vyjadrovaniu sa a krásnej rečnickej metóde, vznešenosti a precíznosti ideí, elegantnosti formy?*“ Predseda Zahraničného výboru senátu Jacques Dardoux Osuského charakterizoval ako „*najlepšie zorientovaného diplomata v Ženeve a najpozoruhodnejšieho člena diplomatického zboru v Paríži*“. Osuský v poďakovaní spomenul aj svoje lingvistické ťažkosti po príchode do Paríža. Prichádzal z USA, kde

⁴⁶ List E. Beneša E. Drummondovi, 28. 9. 1932, č. 3/32 As., osobný archív autora.

⁴⁷ OSUSKÝ, Š.: Problém surovín a jeho vliv na osud Evropy. Prednáška na Académie diplomatique internationale, Paríž, 17. 2. 1937.

⁴⁸ OSUSKÝ, Š.: La position de l'Europe Centrale dans la Politique Européenne. Centre Européen de la dotation Carnegie, Paríž 1933, s. 736.

⁴⁹ Ibid., s. 753.

⁵⁰ OSUSKÝ, Š.: How Czecho-Slovakia was born. In: Kol.: Slovakia in the 19th and 20th centuries. Toronto 1971, s. 91.

bolo zvykom začínať s „nie“ a vzápätí dodať „lebo“. Zato Francúzi začínali s „áno“, ba dokonca „áno, áno“, za ktorým nasledovalo „ale“. Túto skúsenosť potom využil pri diplomatických rokovaniach.⁵¹

Keď Akadémia v Dijone udeľovala Osuskému čestný doktorát, bol rektorom označený za „potulného rytiera“, teda za putujúceho ochrancu najušľachtilejších ideálov. V burgundských pivničkách potvrdil erudíciu aj v ďalšej významnej oblasti praktickej diplomacie – ako znalec vín. Pribudol mu navyše titul „rytier ochutnávky vín“.⁵²

Osuského si Francúzsko ocenilo udelením vyznamenania *Velký důstojník Čestnej légie*. Vysokými vyznamenaniami si ho uctili aj Bolívia, Čile, Grécko, Luxembursko, Monako, Juhoslávia, Poľsko a Rumunsko.

Osuský mal zásadný podiel na vypracovaní a uzavretí francúzsko-československej zmluvy o spojenectve a priateľstve (25. 1. 1924). Politici pri moci sa však vo Francúzsku dost' rýchlo menili, takže v kritických chvíľach ohrozenia ČSR sa zmluva neuplatnila. Iba vďaka naliehavým Osuského intervenciám poskytlo Francúzsko ČSR v roku 1932 pôžičku 600 miliónov frankov, ktoré vláda nevyhnutne potrebovala najmä na sanáciu veľkých a strategických podnikov, vrátane Škodovky, kde investoval aj francúzsky kapitál.⁵³

Kontinuita Československa

Po mníchovskom diktáte a rozpade ČSR Osuský odmietol vydať vyslanectvo v Paríži nemeckým diplomatom. Presvedčil francúzsku vládu, aby uznala, že Nemecko obsadením Československa 15. marca 1939 porušilo ustanovenia Mníchovskej dohody, čím dohoda stratila platnosť. Dosiahol tiež, že 18. marca veľvyslanci Francúzska aj Veľkej Británie v Berlíne protestovali proti násilnému obsadeniu Československa.⁵⁴

Už 21. marca 1939 Osuský ustanovil *Ústredný výbor zahraničnej akcie vo Francúzsku*, ktorý začal vydávať periodikum *Česko-Slovenský boj*.⁵⁵ V júni 1939 presadil, že Česi a Slováci vo Francúzsku boli napriek rozpadu ČSR považovaní za československých príslušníkov.⁵⁶ Dosiahol aj to, že do francúzskej armády prijali československých vojenských diplomovaných pilotov. Francúzska vláda predložila Osuskému 12. septembra návrh, aby sa vytvorila československá armáda vo Francúzsku podľa vzoru poľskej armády vo Francúzsku. Podľa príslušnej poľsko-francúzskej zmluvy bolo poľské veľvyslancestvo v Paríži kompetentné mobilizovať Poliakov vo Francúzsku, pričom politické vedenie tejto poľskej armády podliehalo veľvyslancovi.⁵⁷ Francúzsky predseda vlády a zároveň minister zahraničných vecí Eduard Daladier a veľvyslanec Štefan Osuský podpísali *Dohodu o rekonštrukcii československej armády vo Francúzsku* 2. októbra 1939.⁵⁸ Bola to prvá medzištátna zmluva po rozpade ČSR, ktorou sa medzinárodno-právne uznala kon-

⁵¹ KOL.: Štefan Osuský – En commémoration du 20e anniversaire de son arrivée a Paris et de son activité politique et diplomatique. Paríž 1937, s. 10.

⁵² Ibid., s. 15.

⁵³ MICHÁLEK, S., ibid, s. 84.

⁵⁴ Ibid, s. 103

⁵⁵ KŘEN, J.: Do emigrace, západní zahraniční odpor 1938 – 1939. Naše vojsko, Praha 1963, s. 413, 418.

⁵⁶ OSUSKÝ, Š.: Pravda vítězí, Pravda, Londýn 1942, s. 41 – 42.

⁵⁷ Ibid., s. 54.

⁵⁸ Národní archiv, Praha, fond AHR, kart. 187, sg. 1-50-21/VIII, fol. 133-137.

tinuita Československa vrátane jeho armády. Minister francúzskej vlády pre zbrojenie Raoul Dautry nazval Osuského „prvým členom odboja v Európe“. Osuský v súčinnosti s generálmi R. Viestom a S. Ingramom zmobilizovali okolo jedenásťtisíc krajanov, z ktorých sa sformovali dva pluky a jednotka letectva. Po obsadení Francúzska Nemeckom v roku 1940 sa Osuský významne podieľal na ich evakuácii do Anglicka. Postupne dosiahol odsun československých letcov zo základne v Bordeaux, Port Vendre a Bayonne.⁵⁹ Zabezpečoval tiež odsun československých pozemných jednotiek, rovnako aj civilov, z Marseille a Bordeaux.⁶⁰ Osobne zachraňoval aj diplomata Vladimíra Clementisa, ktorý bol vo Francúzsku internovaný. Zariadil, aby mohol vstúpiť do československej armády, a tak sa potom presunul do Anglicka. Osuského manželka Pavlína bola zakladateľkou a predsedníčkou *Československého výboru pri francúzskom Červenom kríži*.

Ako sme už uviedli, Osuský počas prvej svetovej vojny bol prostredníctvom G. Herrona v kontakte s prezidentom USA. Po vypuknutí druhej svetovej vojny opäť nadviazal kontakt s americkým prezidentom, tentoraz s Franklinom Rooseveltom, a to prostredníctvom veľvyslanca USA Williama Bullita. Poskytol mu osobné memorandum s dôležitými informáciami o situácii v stredoeurópskom regióne vrátane stanoviska k otázke, či je možné obnovenie Rakúsko-Uhorska.⁶¹ Veľvyslanec Bullit potom v dôvernom liste prezidentovi USA vyjadril vysokú mienku o Osuskom, nazval ho nezvyčajne schopným človekom. Zároveň vyjadril veľmi negatívne hodnotenie Beneša s tým, že nie je dôvod, aby práve Beneš viedol dočasnú exilovú vládu, o čo sa Beneš všetkými prostriedkami usiloval.⁶²

Osuský bol členom *Československého národného výboru*, ktorý sa ustanovil v Paríži 17. októbra 1939. Mal reprezentovať československý ľud a mala mu podliehať rekonštrukcia československej armády⁶³. Benešovi sa postupne podarilo presadiť vo vedení Československého národného výboru a presunúť ho do Londýna.⁶⁴ Spreádzali to vykonštruované obvinenia voči Osuskému. Britská vláda však dala Benešovi najavo, že ak Československý národný výbor chce dosiahnuť štatút dočasnej exilovej československej vlády, je nevyhnutné mať v nej aj predstaviteľov zo Slovenska. Preto Beneš urobil ústretové kroky voči Osuskému aj voči Hodžovi, ktorí sa obaja presunuli do Londýna. Beneš, už z pozície československého prezidenta, vymenoval 21. júla 1940 Osuského za štátneho ministra exilovej vlády a 12. októbra 1940 aj za člena jej parlamentného orgánu, Štátnej rady.⁶⁵ Osuský aj Hodža však sústavne kritizovali benešovský centralistický model budúceho Československa. Nástojili na tom, aby im prezident dal záruky svojbytnosti Slovenska v budúcej ČSR. Beneš to rovnako systematicky odmietal.

Pritom správa britskej legácie pri československej exilovej vláde britskému štátnemu tajomníkovi Anthonymu Edenovi z 27. novembra 1941 referuje o rozhovore s Benešom, v ktorom prezident načrtnul, že Československo bude rozdelené na štyri provincie: Česko, Morava, Slovensko a Podkarpatská Rus. Každá z týchto provincií mala údajne mať svoj snem a svojho prezidenta. Beneš však v rozhovore zároveň poukázal na ťažkosti v rokovaníach so Slovákmi, a to vraj pre

⁵⁹ OSUSKÝ, S.: La Tchéco-Slovaquie renaît. Notre Combat, 27. 10. 1939, č. 6, s. 1 – 22.

⁶⁰ OSUSKÝ, Š.: Pravda víťazí, Pravda, Londýn 1942, s. 27.

⁶¹ MICHÁLEK, S., *ibid.*, s. 139.

⁶² KALVODA, J.: Osuský kontra Beneš. Střední Evropa, 1994/40, s. 70.

⁶³ MICHÁLEK, S., *ibid.*, s. 124 – 128.

⁶⁴ POLÁČKOVÁ, Z.: Slovák z európskej vlasti. Historická revue, VI, č. 9, s. 16 – 18.

⁶⁵ KRÁLIK, J., MUSIL, M., *ibid.*, s. 93.

ich úplatnosť; podľa Beneša má každý Slovak od najvyššieho po najnižšieho cenu, za ktorú ho možno získať.⁶⁶ Aj takýmto manévrom sa Benešovi zrejme podarilo dosiahnuť, že britská vláda 5. augusta 1942 uznala Československo v jeho predmníchovských hraniciach, aj keď medzičasom, 31. marca 1942, Beneš zbavil Osuského kresla v československej exilovej vláde a následne aj v Štátnej rade.⁶⁷

Návrat do USA

Osuský v Anglicku pôsobil ako externý profesor na prestížnych anglických univerzitách Cambridge a Oxford. Zároveň sa usiloval o návrat do USA. V tom mu však Benešova klika systematicky bránila, pretože sa obávala, že by mohol negatívne ovplyvniť stanovisko predstaviteľov USA voči československej exilovej vláde.⁶⁸ Do svojej adoptívnej americkej vlasti sa mohol vrátiť až v septembri 1945 po skončení druhej svetovej vojny. Pôsobil tam ako lektor európskej histórie a diplomacie na univerzite Colgate v Hamiltone a popri tom ako hosťujúci profesor na vyše sto univerzitách. Stal sa uznávaným expertom na problematiku strednej a východnej Európy. V tradícii poradcovskej spolupráce s prezidentom Woodrowom Wilsonom sa naňho obracali aj z kruhov okolo prezidenta Franklina Roosevelta a neskôr Harryho Trumana. Tam sa zrodila jeho kniha *Cesta slobodných*⁶⁹, ktorú vydali v USA, vo Veľkej Británii aj v Taliansku. Spolupôsobil pri založení československej redakcie rozhlasu *Slobodná Európa*, kde sa vo francúzskej redakcii etabloval jeho syn Filip.

Osuský nestrácal kontakt ani s Európou. Bol členom aj funkcionárom niekoľkých významných medzinárodných organizácií. Na zasadaní v Londýne v roku 1952 ho zvolili napríklad za podpredsedu Stredo- a východoeurópskej komisie Európskeho hnutia. Takto mal dôvody cestovať viackrát do západnej Európy. Mnohostranne aktívny ostal až do konca svojich dní v roku 1973. Je pochovaný vo Washingtone. Pamätník na jeho hrobe, o ktorý sa pričínil autor týchto riadkov, ho zvečňuje ako spoluzakladateľa Česko-Slovenska a pilier Spoločnosti národov.

Medzi Osuského obľúbené výroky patrili:

„Ludia, ktorí nič veľkého nedokázali, vidia iba výsledok, ktorý je vždy jednoduchý.“ „Majte odvahu dosiahnuť nemožné a dosiahnete to, aj keď vás ľudia budú považovať za blázna“.

„Vo veľkej súťaži národov obstaráme len vtedy, ak budeme národom prvotriednym: a tým sa staneme len vtedy, ak každý jednotlivec bude prvotriedny.“

Štefan Osuský prvotriedny v každom prípade bol.

⁶⁶ Správa Britskej legácie pre Československo A.Edenovi, 27. 11. 1941, National Archives, Foreign Office, Czechoslovakia, 1941, Londýn.

⁶⁷ KRÁLIK, J., MUSIL, M., *ibid.*, s. 94.

⁶⁸ *Ibid.*, s. 94.

⁶⁹ OSUSKÝ, Š.: *The Way of the Free*. MW Books, New York 1951.